

KALEM VE BALYOZ

Taraf gazetesince ortaya çıkarılıp 20 Ocak 2010'dan itibaren yayımlanan ve Orgeneral Çetin Doğan ve ekibi tarafından 2002-2003 yıllarında hazırlandığı iddia edilen **Balyoz Darbe Planı**'nda; darbe yapılması halinde tutaklanması öngörülen 36 gazeteci ve yazar arasında, *Umrân Dergisi* sahibi, editörü ve aynı zamanda *Vakit Gazetesi* yazarı olan **Abdullah Yıldız** da yer almıştır.

Abdullah Yıldız'ın o dönemde gerek *Umrân Dergisi*'nde ve gerekse *Vakit Gazetesi*'nde yazdığı yazılar, Balyoz Darbe Planı'nı hazırlayan cuntacıları ciddi anlamda rahatsız etmiş olmalı ki, adı 36 gazeteci arasında ilk sıralara yerleştirildi. 2000-2002 yıllarında yayımlanan ve üst üste birkaç baskı yapan **28 Şubat – Belgeler** kitabı ile Postmodern Darbe'ye karşı net ve vakur bir duruş sergileyen Yıldız, yine çok sayıda baskı yapan **Mesrutiyetten Cumhuriyete İktidar Kavgaları ve Sanal İrtica** isimli kitabında da "irtica" kavramı etrafında koparılan fırtınalara karşı tarihi belgelere dayalı en köklü itirazı yapmış ve psikolojik savaş planlarının ipliğini pazara çıkarmıştı.

Kökleri İttihat ve Terakki'ye kadar uzanan cuntacılık ve darbecilik geleneği hakkında yaptığı derin araştırmaları ile o yıllarda büyük ilgi gören dergimiz editörü **Abdullah Yıldız**, hem *Umrân Dergisi*'ndeki inceleme yazıları hem de *Vakit Gazetesi*'ndeki köşe yazıları ile 28 Şubatçı baskılara karşı en kararlı duruşu sergileyen kalemlerden biri olmuştur. Son yirmi yılda kaleme aldığı bir düzineyi aşkın kitapta, ağırlıklı olarak **namaz bilinci, tarih felsefesi ve Kur'an** üzerinde yoğunlaşan Yıldız, mahut süreçte, İslami perspektiften yaptığı siyasal-sosyal tahlilleri ile öne çıkmıştı.

Dergimizin bu sayısında, Abdullah Yıldız'ın **28 Şubat – Belgeler** kitabına yazdığı Giriş bölümünü; hem ülkemizdeki ordu-politika ilişkileri ile darbecilik geleneğinin serencamını ortaya koyması ve 28 Şubat Postmodern sürecini bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirmesi bakımından, hem de tarihe not düşmek amacıyla okuyucularımızın istifadesine sunuyoruz.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ordu-Politika ilişkileri

28 Şubat 1997 tarihli Milli Güvenlik Kurulu'nda hükümete dikte edilen 18 maddelik kararlarla başlayıp Haziran 1997'de Refahiyol iktidarının düşmesiyle sonuçlanan ve etkileri uzun süre devam eden süreç, siyasal literatürümüzde "28 Şubat Post-Modern Darbesi" olarak geçti. Yakın tarihimizde meydana gelen 27 Mayıs 1960, 12 Mart 1971 ve 12 Eylül 1980 (modern) askeri ihtilallerinden yöntem itibarıyla farkını vurgulamak için "post-modern" nitelmesi uygun görülmüşse de, 28 Şubat süreci, MGK'nın bir tavsiye kurulu olmaktan çıkıp tam anlamıyla bir karar organı haline gelmesi, diğer kurumların ise bu kararları uygulamak zorunda olan icracı kurumlar düzeyine indirilmesi; dahası bu dönemde iç ve dış politikadaki "konsept" değişikliklerinden eğitim, kültür ve iktisat alanlarını dizayn etmeye yönelik kararlarına ve bu gelişmelerin hukuksal altyapısını oluşturma çabalarına kadar toplumsal hayatın her alanına MGK'nın müdahil olması itibarıyla "klasik darbe"lerden daha etkili ve daha belirleyici bir operasyona dönüştü. Öte yandan, "post-modern" de olsa darbe "darbe" idi ve bu bağlamda 28 Şubat, Jön Türkçü-ittihatçı ihtilal geleneğinin Cumhuriyet elit-

lerince sürdürülen ve tekrarlanan tekrarlanan geliştirilen son versiyonundan başka birşey değildi. O halde, 28 Şubat Süreci'ni doğru olarak tahlil etmek ve bu kitapta bir araya getirdiğimiz belgeleri bir bütün içinde değerlendirebilmek için yakın tarihimizdeki ihtilaller, müdahaleler ve darbeler serisini kısaca hatırlamak zorundayız.

"Ordu Politika yapar mı?"

diye sorar Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu Ordu ve Politika¹ isimli kitabında ve hemen de cevabını yapıyor:

"Yapar!"

Ordu, zaten politik bir kurumdur. Harp edışı de politikadır, sulhü devam ettirışı de... Ve yalnız tanklarını, toplarını, uçaklarını konuşturduğu günlerde değil, bandoları ile meydanları inletip geçit resimleri, paradlar yaptığı günlerde de politika yapmış sayılır.

Küçük, büyük manevraları bir başka politikadır, geçit resimleri bir başka politikadır, kışlalarına kapanıp koşuşlarından tambura sesleri duyuruşu gene bir başka politika.

Atatürk devrinde ordu politika dışı kalmıştı derler... Öyle midir?

Bence, böyle düşününler sadece kendilerini aldatmış olurlar..."

Aslına bakılırsa, bizde ordunun politika'ya müdahalesi kadim bir gelenektir. Eski Türk devletlerinde ve Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında geçerli olan eli silah tutan herkesin asker sayıldığı "ordu-millet" anlayışı, profesyonel orduların, özellikle Yeniçeri Ocağı'nın kurulmasıyla birlikte şekil değiştirir; "saltanatın direği, mülkün bekçisi" olsun diye yetiş-

tirilen "kapıkulu askerleri" kısa bir süre sonra iktidar kavgalarının belirleyici unsuru haline gelecektir. Yıldırım Bayezit yeniçerilere dayanarak Anadolu askerlerini tasfiye eden ilk padişattır; Kosova'da babasının şehit olması üzerine, kardeşi Yakub'u hemen oracıkta Yeniçerilere boğdurturur. Yıldırım'ın oğlu Mustafa'yı "Düzmece" ilan eden de, tahta çıkaran da, kardeşi Çelebi Mehmet'e satıp Gelibolu kalesinde ipe çeken de "ordu hüneri"dir.² Tahtından feragat eden II. Murat'ı tekrar tahtına oturtan, Fatih döneminde Çandarlı Halil'i harca-yan, Veli Bayezit'i azledip yerine Yavuz Selim'i getiren... yine "yeniçeri marifeti"dir.

Osmanlı Devleti'nin "askeri" tonu ağır basan bir siyasal yapıya sahip olduğu, sadrazam, vezir, beylerbeyi, sancakbeyi vb. yöneticilerin önemli bir kesiminin de "seyfiye"den (kılıç erbabı) geldiği düşünülürse, yönetim geleneğimizde askeri ve siyasi alanı birbirinden tefrik etmekte hayli güçlük çekeriz. Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran, yeni siyasal yapıyı belirleyen ve devrimlerle toplumsal hayatı tepeden tırnağa yeniden dizayn edenler de ağırlıklı olarak askerlerdir. Bayar, Özal, Demirel ve Sezer hariç tutulursa, diğer Cumhurbaşkanı hep asker kökenli olmuştur. Devlet protokolünde askeri erkanın konumu, diğer demokratik ülkelere kıyasla hem ayrıcalıklı hem de önceliklidir.

Osmanlı ve Türkiye Tarihi, ordunun politik hayata müdahalesinin sayısız örnekleriyle doludur. Özellikle duraklama devrinden itibaren ordu, iktidar kavgalarının

kenarında-köşesinde değil, tam göbeğindedir. III. Murat döneminde patlayan Yeniçeri isyanları sonraki dönemlerde de devam eder ve Genç Osman'ın bu "âsi kullar" tarafından feci şekilde öldürülmesiyle yepyeni bir boyut kazanır. IV. Murat, Deli İbrahim, IV. Mehmet dönemleri ve sonrasında yeniçerilere yan bakan soluğu ipte alır.

Padişahların bile canına kastedilen bu "zorbalar gürühu" devletin de iktidarın da gerçek sahibidir. Yeniçeri Ocağı'nın dışında ilk kez yeni bir askeri ocak kuran III. Selim, Kabakçı Mustafa isyanıyla yeniçerilerin elinde can verir. II. Mahmut'un Vak'ayı Hayriye ile Yeniçeri belasını ortadan kaldırmasının "ordu-politika ilişkilerinde" yeni bir dönem açacağı düşünülmüşse de hiçbir şey değişmez. Ordu, politikanın yine göbeğinde, hatta "tepesinde"dir.

Tanzimat'tan itibaren ordu yeni bir misyon üstlenir. Avrupa'da tahsil gören genç subayların oluşturduğu cuntalar, Batılılaşma hareketlerinin öncülüğüne soyunurlar. Tanzimat'ın ünlü simalarından Âli Paşa'nın yönlendirmesiyle, Dâr-ı Şürây-ı Askerî Başkanı Hüseyin Daim Paşa, "lüks ve sefahat içinde yüten" padişahı devirmek amacıyla "ilk cunta"yı kurar.³ Daha sonraları Jön-Türkleri götürürüz siyaset sahnesinde. "Konyak içip Jambon yemeyi bir şeref sayan"⁴ bu gruba mensup subaylar, Batılılaşma yolunda atılacak adımların ancak kuvvet zoruyla ve "tepeden inme" yöntemlerle başarıya ulaşacağı kanaatindeydi. Jön Türklerin fikir babası Mithat Paşa aynen şöyle der:

"Bizim millet gibi cahil bir

millet arasında ciddi reformlar yapabilmek için askeri sınıfın, işbaşında bulunan devlet adamlarının elinde bulunması şarttır. Çünkü bu sınıf elde edilemeyince bir şey yapılamaz.”⁵

Ordunun Politikaya Müdahaleleri/ İttihatçı Darbe Geleneği

Bizde, ordunun meşrû hükûmete, sivil idareye karşı gerçekleştirdiği ve cumhuriyet dönemi darbelerine de öncülük eden “ilk askeri darbe” 1876 Jön-Türk ihtilalidir. ihtilali planlayan Mithat Paşa, uygulayan Serasker (yani Genelkurmay Başkanı ve Savunma Bakanı) Hüseyin Avni Paşa’dır. Arka planda ise İngiliz Büyükelçisi Sir Henry George Elliot vardır. H. Avni Paşa’nın talimatıyla harekete geçen Harbiye ve Askeri Okullar Komutanı Süleyman Paşa, “Sultan Abdülaziz’e yapılacak suikastı önlemek” gibi şerefli bir görev ifa edeceklerini söyleyerek kandırdığı askerleriyle Saray’ı kuşatır. Saray aç gözlü subaylarca yağmalanırken, Sultan Abdülaziz Feriye Sarayı’na nakledilir. Ve intihar süsü verilerek iki bilek damarı da kesilmek suretiyle orada öldürülür. Hüseyin Avni Paşa, Batılı gazetecilere, “darbeyi 68 kişilik bir cunta ile gerçekleştirdiğini” şişinerek anlatacaktır.⁶

Sultan II. Abdülhamid döneminde Jön-Türkler’in devamı olarak kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin kahir ekseriyeti subaydır. 1908’de ikinci kez Meşrutiyet’in ilanı sağlananlar, Manastır’da kazan kaldırıp dağa çıkan bu gruba mensup genç subaylardır: Resneli Niyazi, Enver Bey ve diğerle-

ri. İstanbul’da “mücahidin-i hürriyet” diye karşılanan İttihatçı subaylar, kısa zamanda hükûmet üzerinde tam bir “vesayet” kurarak bakanlara, valilere, yöneticilere direktifler yağdırmaya başlarlar. Nihayet Kamil Paşa hükûmeti İttihatçıların baskısı sonucu düşer. Şubat 1909 tarihli Meb’usan Meclisi’nin manzurası hayli ilginçtir: Başta “hürriyet kahramanı” Enver Bey olmak üzere kalabalık bir subay ve er grubu resmi ve sivil elbiseleriyle Meclis’in içini tutarken bir zırhlı da Meclis’in hizasında beklemektedir.⁷ Artık buna benzer manzaralara Cumhuriyet döneminde de sık sık tanık olunacaktır.

Yeni hükûmetin kurulmasıyla yönetimde ağırlıkları iyiden iyiye artan İttihatçılar, bir yandan muhalif yöneticileri bir yandan da ordu içindeki “alaylı” subayları tasfiyeye yönelirler. İttihatçıların bu tür uygulamalarına karşı bir tepki olarak gelişen 31 Mart Ayaklanması’nı Selanik’ten getirdikleri Hareket Ordusu’yla bastırıp Sultan Abdülhamid’i tahttan indirerek yönetime tam anlamıyla el koyarlar.

Ordunun siyasete battıkça batması, subaylar arasında “cuntalaşma” eğilimlerini büsbütün artırır. İttihatçılara karşı olan subaylar bu grubun iktidara son vermek amacıyla *Halaskârün-ı Zabitan* grubunu kurarlar. Rumeli’de dağa çıkma sırası şimdi (1912’de) Halaskârlara gelmiştir. iyice sevimsizleşen İttihatçılar aynı yıl iktidardan uzaklaştırılırlar. İttihatçı - Halaskâr çekişmesi, Balkan Harbi’nin bir faciaya dönüşmesine yol açar; tüm Balkanlar elden çıkarken Bulgarlar Çatalca’ya kadar gelir. Bunu fırsat bilen

komitacı İttihatçı subaylar, Enver ve Talat Bey öncülüğünde ünlü Bâb-ı Âl-i Baskını’nı gerçekleştirirler. Hükûmet toplantı halindeyken Bab-ı Ali’yi basarak Nazım Paşa’yı vururlar ve Sadrazam Kamil Paşa’ya da istifa mektubunu zorla imzalatırlar. Ardından Saray’a gidip Sultan Reşad’a baskı yaparak Mahmut Şevket Paşa’yı sadrazam tayin ettirirler.

Ertesi yıl Sadrazam Mahmut Şevket Paşa’nın muhaliflerince öldürülmesini fırsat bilip rakip grupları tümünden tasfiye eden İttihatçılar, artık imparatorluğun yegane hakimi, Enver Paşa’da “Führer”idir. 1914’te Osmanlı Devleti’ni, hayranı oldukları Almanya safında savaşa sokmakta tereddüt etmezler. Enver, Talat, Cemal triosu, savaş kararını Sadrazam’a, Padişah’a ve Mebusan Meclisi’ne kabul ettirmekte hiç güçlük çekmezler. Ve koskoca bir imparatorluk, mace-racı İttihat-Terakki cuntasının ham-hayallerine inat Dövel-i Muazzama’nın kendi aralarında imzaladıkları gizli antlaşmalarla parça parça edilir.

Cumhuriyet Dönemi/ Tek Parti Egemenliği

Kurtuluş Savaşı’ndan zaferle çıkarak Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, İttihatçı veya karşıtı cuntalarla zaman zaman yolları kesişen, zaman zaman da ayrılan Osmanlı subaylarıydı. Ancak, Misak-ı Milli ortak paydasında “vatanın kurtuluşunu her şeyin üstünde tutma” anlayışı, oldukça farklı grupların birlikte hareket etmesini sağlamış ve bağımsızlık elde edilmişti.

Yeni Türk Devleti'nde, bağımsızlık sırasında ve sonrasında izlenen politikalar ve yapılan devrimler, asker ve sivil elitin gruplaşmasına yol açar. Kurtuluş savaşı yıllarında (1920-23) I. Büyük Millet Meclisi'nde "Birinci Grup" ve "ikinci Grup" ortaya çıkarken, II. Meclis seçimlerinde, asker desteğinden mahrum olan muhalif "ikinci Grup"un tümüyle tasfiye edilmesiyle "dikensiz gül bahçesi" oluşturulduğu sanılır, ama devrimler konusundaki anlaşmazlık "Birinci Grup"u da ikiye böler. Katı laikçi, otoriter, devletçi "Halk Fırkası"na karşı demokrat, muhafazakar ve liberal eğilimli Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kurulur (1924)⁸. Her iki fırkanın kurucuları da ağır topları da subay ağırlıklıdır. İki fırka, daha doğrusu iki "cunta" arasındaki gerilim, Terakkiperver Parti Ardahan Mebusu Halit Paşa'nın Halk Partili mebuslarla Meclis'te vurularak öldürülmesiyle hat safhaya çıkar. Nihayet Şeyh Said isyanı bahane edilerek çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu (1925) ile Terakkiperver Parti kapatılır. 1926'da M. Kemal'e karşı eski ittifakçıların düzenlediği İzmir Suikastı ise, muhalefetin tamamen sindirilmesine vesile olur. Terakkiperver Fırka'nın kurucularından Kazım Karabekir Paşa istiklal Mahkemesi'nde yargılanırken, Rauf Orbay Mısır'a, Adnan Adıvar'la karısı Halide Edip Fransa'ya kaçarlar. Bu şahıslar ancak 1938'den sonra Türkiye'ye döneceklerdir.

Devlet Partisi'ne yani Halk Partisi'ne karşı kurulan ikinci muhalif parti, Serbest Fırka'dır. Mustafa Kemal Paşa'nın kadim dostu, okul arkadaşı, asker köken-

li Fethi Okyar, Parti'yi kurmakla görevlendirilir. Kontrollü ve güdümlü bir muhalefet yaratarak, halkın nabzını yoklamaya yönelik bu deneme, misyonunu tamamlamış olmalı ki "irtica" ve komünistlik suçlamaları ile estirilen siyasal terör sonunda parti kendini kapatmak zorunda kalır.

Parti'nin kapanmasından bir süre sonra Menemen'de meydana gelen adı bir kaçakçı-jandarma müsademesi, "irtica ayaklanması" diye sunularak bu bahaneyle bütün muhalefet sindirilir.

Tek Parti yönetimi, II. Dünya Savaşı sonuna kadar baskıcı uygulamalarını istikrarlı bir biçimde sürdürür. Dışarda Savaş'ın galiplerince dayatılan demokrasi talepleri, içerde ise patlama noktasına gelen halkın tepkileri, 1946'da Demokrat Parti'nin kurulması, ilk çok partili seçimlerin yapılması ve sonra da 1950'de otuz yıllık Tek Parti iktidarının yıkılmasıyla neticelenir.

On Yılda Bir Darbe: 27 Mayıs, 12 Mart, 12 Eylül

DP iktidarına Karşı Cuntalaşmalar

1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile birlikte ordu da ilk kıpırdanmalar da başlamıştır. "Ebedi Şef" ve "Milli Şef" yönetimindeki Tek Parti iktidarıyla zihnen ve fiilen bütünleşmiş bulunan askeri bürokrasi, sivil ağırlıklı yeni iktidarı bir türlü içine sindiremez. Bazı üst düzey subaylar, İsmet Paşa'ya "seçim sonuçlarına rağmen CHP'yi iktidarda tutma" önerisinde⁹ bulunurlar. Ancak "gezgin istiklal mahkemeleri ile bir ülkenin yönetileme-

yeyeğini"¹⁰ çok iyi bilen İnönü, bu teklifi geri çevirir. İktidara gelişinin ilk günlerinde darbe söylentileriyle karşılaşan DP lideri Adnan Menderes, Genelkurmay Başkanı dahil, ordunun üst düzey subaylarını değiştirir. Ordu ile DP iktidarı arasındaki bu ilk hoşnutsuzluğu, aynı yılın sonlarında Ankara-Erzurum arasında uçuş yapan bir grup askeri uçaktan şehir ve köylerin üzerine "milletin birlik ümidi olan İnönü'nün şahsı etrafında toparlanılması gerektiği"ni ifade eden beyannamelerin atılması izler.¹¹ DP'nin sonraki seçimlerde daha ezici bir çoğunlukla iktidarı pekiştirmesi bu tür girişimleri azaltırsa da "cuntalaşma" eğilimleri bitmez. 1954-1955'te Dündar Seyhan-Orhan Kabibay ikilisinin çalışmaları ve diğer kıpırdanmalar darbeye hevesleri besler.¹² 1957'de yine bir grup subay, ihtilal için işbirliği yapmak üzere İsmet Paşa'ya başvururlarsa da bu tekliflerine olumlu cevap alamazlar.¹³

1957 seçimleri DP'nin zayıflamaya başladığının ilk işaretini verir. Seçim öncesinde iktidarın kurduğu "Vatan Cephesi" ile muhaliflerin oluşturduğu "Güç Birliği" arasında yaşanan gerilim, ekonomik sıkıntılar, seçim sonrasında ise Menderes yönetiminin hırçın tutumu ve muhalefeti sindirmeye yönelik katı uygulamaları, sadece sivil bürokraside değil askeri bürokraside de tansiyonu hayli yükseltir. 1957 Aralık ayında ihtilal hazırlığı içinde olan 9 subay tutuklanarak cezalandırılır. 1958'den itibaren "ihtilal" söylentileri konuşulmaya başlar: Menderes, İnönü'yü ihtilal hazırlamakla suçlar. Irak'ta Nuri Sait'e karşı yapılan ihtilal

Türkiye'deki ihtilal tartışmalarına da ivme kazandırır. 1959'da Halk Partisi lideri İnönü'nün başlattığı "Büyük Taarruz" hayli gürültülü geçer ve Paşa Topkapı'da saldırıya uğrar. Bu durum orduda infiale neden olur. İktidarı kışkırtarak ortamı gerdikçe geren "komitacı" İnönü, adım adım hedefine yaklaşmaktadır.

27 Mayıs ihtilali: Modern Darbe Geleneği'nin Öncüsü

1960'da iyice alevlenen siyasal tartışmalarda Menderes "ürticâ'a" İnönü ise "ihtilal'e" prim vermekle suçlanır. DP hükümetinin kurduğu Tahkikat Komisyonu, muhalefete karşı sert önlemler alır. İnönü bu uygulamayı eleştirirken "bir idare... baskı rejimi kurarsa o memlekette ihtilal olur," der ve ekler: "Arkadaşlar şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır... Bu yolda devam ederseniz ben de sizi kurtaramam."¹⁴

28 Nisan'da patlak veren öğrenci olayları, ihtilal için düğmeye basıldığını göstermektedir. CHP Gençlik Kolları tarafından kulaklara fısıldanan "555-K" parolası (5. ayın 5. günü saat 5'te Kızılay'da) ile Kızılay'da toplanan gençlerle Menderes'in itiş-kakış yaptığı görüşme tansiyonu düşürmeye yetmez. 21 Mayıs'ta Ankara'da hükümeti protesto için yürüten öğrencilere Kara Harp Okulu öğrencileri de katılır.

Bu arada ihtilali fiilen gerçekleştirecek olan ordu içindeki cunta da gerekli organizasyonu tamamlamış bulunmaktadır. Büyük rütbeli bir darbeci baş bulmakta müşkilat çeken ihtilalciler, Kara Kuvvetleri Lojistik Başkanı olan Korgeneral Cemal

Madanoğlu'nun, "Ulan peki, bu iş de erkeklük uğruna olsun, kabul ettim." sözü ile bu sorunu da aşarlar. Artık ihtilal için gün sayılmaktadır.

Nihayet 27 Mayıs sabahı Türkiye, Albay Alparslan Türkeş'in tok sesiyle radyodan yaptığı "Türk Silahlı Kuvvetleri memleketin idaresine el koymuştur." anonsuyla uyanır. Aynı gün Başbakan ve diğer bakanlar "muhafaza altına" alınırken İzmir'de emeklilik için gün sayan mecburi izinli Kara Kuvvetleri eski Komutanı Cemal Gürsel apar-topar Ankara'ya getirilerek Milli Birlik Kurulu Başkanı, Cumhurbaşkanı ve Başbakan ilan edilir. Ertesi gün ismet Paşa'yı arayan Cemal Paşa, "Emirleriniz bizim için daima peygamber buyruğudur Sayın Paşam" diyerek hulus çakarken; İnönü de CHP örgütüne gönderdiği tamimde "Türk ordusunun anayasa dışı baskı idaresine son verdiğini"¹⁵ duyurarak memnuniyetini izhar edecektir.

Askeri Vesayet Rejimi ve Hukuki Gerekliler

İhtilalden bir gün sonra hukuk profesörlerinden oluşan bir kurul (Prof. S. Sami Onar, T. Zafer Tunaya, H. Veldet Velidedeoğlu, H. Naili Kubalı vd.) darbenin "meşru" gerekçelerle yapıldığını ifade eder bir bildiri yayınlar. Yeni bir anayasa hazırlamakla görevlendirilen işbu kurul, darbecilere "nasıl bir anayasa istiyorsunuz?" diyerek darbe şaşakçılığının ilginç bir örneğini sergiler.¹⁶

27 Mayıs ihtilali birçok yönüyle ordu-politika ilişkilerinde bir dönüm noktasıdır. İhtilal, ittihatçı darbe geleneğinin izlerini taş-

masına ilaveten, sonraki darbelerle de ömeklik teşkil edecektir. Bu nedenle; darbe öncesindeki gelişmelere yer verdiğimiz kadar, darbe sonrasına da kısaca göz atmalıyız:

Ordu bundan böyle siyaset sahasının en etkin aktörüdür. Bu darbede, TSK'nın 1935 tarihli İç Hizmet Kanunu'nun 34. maddesini (Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Anayurdunu koruma ve kollama görevi) ihtilale dayanak yapması ile, ordunun sivil yönetime müdahalesi meşrulaştırılmış ve yapılacak yeni darbelerin önü açılmıştır. İhtilal fetvacılarının hazırladığı 1961 Anayasası gereğince oluşturulan Milli Güvenlik Kurulu ise, ordunun sivil hükümetler ve meclis üzerinde sürekli denetim kurmasını sağlayan bir mekanizma olmuştur.¹⁷ Sonraki yıllarda Anayasa'da yapılan değişikliklerle MGK'nın yaptırım gücü ve etkinliği daha da artırılmıştır.

Bu tarihten itibaren ordu gerekli gördüğü her zaman (siyasal bunalım, iç veya dış tehdit, olağanüstü şartlar... vesilesiyle) "durumdan vazife çıkarak" ve "sivil rejimin bekçisi" sıfatıyla yine siyasal hayata müdahale etmekten geri durmayacaktır.

27 Mayıs'tan 12 Mart'a/ Cunta içinde Cunta

27 Mayıs ihtilali sadece orduyu politikanın merkezine oturtmakla kalmaz; aynı zamanda ordu içindeki "cuntalaşma" eğilimlerini de alabildiğine artırır.

27 Mayıs sabahı ordunun yönetime el koyduğu ilan edilmiştir, ama kimse ne yapacağını bilmemektedir. İhtilali gerçekleştiren subaylar arasında ne amaç, ne fikir, ne de program birliği

vardır; hiyerarşik disiplin altüst olmuştur; astlar üstlerini dinlememekte, hatta emir vermekte, her kafadan bir ses çıkmaktadır. ihtilalin lideri Madanoğlu, ekibe henüz 14 Mayıs'ta katılmış ve sorumluluk onun üzerinde kalmıştır. Cemal Ağa MBK tarafından apar-topar getirilip Devlet Başkanı ve Başbakan yapılmışsa da "lider"liği dolduramamıştır.

Çok geçmeden ihtilal komitesinde gruplar ve kükler oluşur. MBK toplantıları adeta bir "muharebe meydanına" döndürür.¹⁸ İhtilalciler arasındaki iç hesaplaşmalar bazı grupların tasfiyesi ile sonuçlanır. (Türkeş'in de aralarında bulunduğu 14'ler sürgün edilirler.) Ancak sular bir türlü durulmaz.

İhtilalden birbuçuk yıl sonra 15 Ekim 1961'de yapılan genel seçimlerde MBK'nın telkinlerine rağmen CHP'nin tek başına iktidar olamaması, DP'nin devamı olan Adalet Partisi'nin ikinci parti olması, komutanları tedirgin eder. Bir grup subay, "bu seçimi saymamayı" ve "iktidarı milletin hakiki ve ehliyetli mümessillerine tevdi etmeyi"¹⁹ kararlaştırır. Sonuçta ordunun tekrar yönetime el koyması, ancak "aslan kafesine koyun atma" yöntemiyle önlenemez. Partiler arasında imzalanan Çankaya Protokolü'ne göre, "Cemal Gürsel Cumhurbaşkanı seçilecek, İsmet İnönü başbakan olacak, eski DP'liler için hemen bir af çıkarılmayacak, '60'da ordudan atılan subaylar görevlerine iade edilmeyecektir." Nitekim, tek aday olan Gürsel Paşa askeri birlikler alarına geçirilip Meclis kuşatılmak suretiyle Cumhurbaşkanı seçilir. 1962'de çıkarılan bir yasa ile de, "27 Mayıs'ın değiştirilmesi, eski DP

yönetiminin ise övülmesi" yasaklanır. Ardından 27 Mayıs günü "Hürriyet ve Anayasa Bayramı" ilan edilir.²⁰

Bütün bunlar, hızlı ihtilalcileri teskin etmeye yetmediği gibi, ordudaki cuntacı faaliyetleri de sona erdirmez. Şubat 1962'de bir ihtilal teşebbüsünde bulunan, ancak başarıya ulaşamayan Albay Talat Aydemir 20-21 Mayıs 1963 gecesi ikinci bir darbe girişiminde bulunur; fakat bu kez tutuklanır ve 1964'te idam edilir. Talat Aydemir'in idamına ve ordu içindeki hiyerarşik düzeni korumaya yönelik birtakım tedbirlere rağmen cuntacı darbe hevesleri bir türlü dinmek bilmez. Siyasal gidişatı beğenmeyen sivil ve asker gruplar cuntalar oluşturup ihtilal hazırlıkları yapmaya devam ederler. Böylece 12 Mart arafesine gelinir.

İsmet İnönü 12 Mart ihtilali'nden tam bir yıl önce (12 Mart 1970'de) askeri müdahalelerin artık otomatik hale geldiğini ve giderek sıklaşan bir periyotla tekrarlandığını söyler: "Türkiye zaman zaman restorasyon (onarım) dönemlerine girer. O dönemlere girdimi ordu müdahale eder; bir süre kalır ve ayrılır. Bir süre geçer ve biz politikacılar işleri yine bozarız; yine ordu müdahale eder. Bu böyle gidecektir ve bu onarım dönemleri de gitgide sıklaşacaktır."²¹

Evet, bu hep böyle gider; muhtıralar, darbeler ve postmodern darbeler periyodik aralıklarla birbirini izler, İnönü'nün belirttiği gibi, "politikacıların işleri bozması" da ordunun müdahalesine haklılık kazandıran gerekçeler olarak karşımıza çıkar. Nitekim 12 Mart ve 12 Eylül ihtilallerinin kamuoyuna ilan edilen gerekçeleri aynı-

dır: Anarşi, terör, "irtica", ekonomik ve siyasal kriz...

1968'de bütün dünyayı saran öğrenci hareketleri, Türkiye'yi de etkilemekte gecikmez. Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinden başlayarak dalga dalga diğer üniversite ve yüksek okullara yayılan masum öğrenci hareketleri giderek siyasal bir görünüm kazanır. Polisle yapılan çatışmalarda bir öğrencinin ölmesi işleri iyice çığırından çıkarır. Gösterilerde anti-Amerikancı ve anti-emperyalist söylem öne çıkar; 6. Filo'ya karşı protesto mitingleri ve yürüyüşler yapılır. Polisle çatışan gençler askerle karşılaşınca "ordu-gençlik elele" şeklinde slogan atmaktadır. Muhalefet lideri İnönü ise, öğrencilerin okulları işgale başlamalarına arka çıkarak 10 yıl önceki misyonunu yeniden üstlenmiştir. Ona göre "işgal ile boykot aynı şeydir."

Kısaca, 27 Mayıs öncesinde oynanan oyun, 12 Mart öncesinde de aynen sahnelenir. 27 Mayıs'ta yarım kalan Milli Demokratik Devrim idealini gerçekleştirmek isteyen aşırı solcu sivil cuntanın darbe tahrikçiliği meyvesini vermekte gecikmez. "9 Martçılar" olarak bilinen sol eğilimli subay grubunun hava kuvvetlerinde yaptığı toplantı, yüksek komuta kademesinin kulağına gidince darbenin rengi ve biçimi değişir. Ordu, hiyerarşik düzenini bozmadan 12 Mart müdahalesini gerçekleştirir.

"Modern" Darbelerden "Post-Modern" Darbelere

Türkiye'de Ordu-Politika ilişkilerinin hassas noktalarından biri Cumhurbaşkanlığı seçimidir. Cumhurbaşkanlığı makamı, bizde, bir subayın terfi'an ula-

şabileceği "en üst makam" olarak algılanmıştır. Bayar ve son üç Cumhurbaşkanı hariç önceki cumhurbaşkanlarının hepsi asker kökenlidir. Bazıları olağanüstü şartlar gereği, bazıları darbelerle, bazıları da olağandışı seçimlerle Çankaya'ya ulaşmıştır. 12 Mart'tan sonraki ilk cumhurbaşkanlığı seçimi ilginç bir gerilime ve "tereyağından kıl çeker gibi" yapılan bir tasfiyeye sahne olmuştur. Yedi yıllık süresi dolan Cevdet Sunay'ın yerine Cumhurbaşkanı seçilmek üzere Genekurmay başkanlığından istifa eden ("9 Martçılar"ın 1 numarası olarak bilinen) Org. Faruk Gürler, radyoda yapılan naklen yayında belirttiği gibi "daha büyük bir göreve" gelmek için²² orduya uğurlanmıştır ama, parlamentoda hiç beklemediği bir sürprizle karşılaşmıştır. AP lideri Süleyman Demirel'in siyasal manevraları sonucu partiler anlaşarak DP'nin 27 Mayıs'taki D. K.K. olan emekli Oramiral Fahri S. Korutürk'ü Cumhurbaşkanı seçmişlerdir. Korutürk de asker kökenlidir, ama Gürler'in seçilememesiyle, Cumhurbaşkanlığı makamı Genekurmay Başkanlığı'ndan bir sonraki makam olmaktan bir ölçüde çıkmıştır.

Ne ki, bundan önce olduğu gibi bundan sonra da Cumhurbaşkanlığı seçimleri arefesinde belli çevrelerde rahatsızlıklar görülmeye devam edecektir. 12 Eylül ihtilali'nin, 4.6.1980'de görev süresi dolan Fahri Korutürk'ün yerine yeni bir Cumhurbaşkanı'nın seçilememesi üzerine bu göreve Cumhuriyet Senatosu Başkanı İhsan Sabri Çağlayangil'in vekalet ettiği,

yani Cumhurbaşkanlığı sorununun sürüncemede kaldığı bir sırada gerçekleştirilmiş olması ilginç değil midir? Daha da ilginç olanı ANAP eski milletvekillerinden Faik Tarımcıoğlu'nun 1989 ve 2000 Cumhurbaşkanlığı seçimleriyle ilgili değerlendirmesidir. Aksiyon dergisinin 172. sayısında (1998) yer alan ifadelerinde Tarımcıoğlu, "1988 sonu ve 1989 başı itibarıyla Türkiye'de garip olayların meydana gelmeye başladığını" ifade ettikten sonra, 28 Şubat süreciyle başlayan sıkıntının da kendisinde bazı şüpheler uyandırdığını, Mayıs 2000'deki Cumhurbaşkanlığı seçimine bir takım müdahalelerin olabileceğini, "bu müdahalelerin de meclis eliyle yaptırılabilirliğini" söylemiştir.²³

Kuşku yok ki, "modern" ve "post-modern" darbelerle, politik dengelerdeki değişikliklerde güç odaklarının egemenlik mücadelesi önemli bir yer tutar. iktidar erkini ellerinden bırakmak istemeyen "ittihatçı cunta geleneği"ne sıkı sıkıya bağlı sivil-asker elitlerin, ülke kamuoyunu "darbe yapmaya hazır" hale getirmek için "mürettep" olaylar, terör eylemleri vb. ile nasıl bir suni tehdit umacı yaratmışlar, genç-yaşlı herkes bizzat tanık olmuş bulunuyor. Bu konuda iki Demirel'in sözlerini hatırlamak yeterlidir. 12 Eylül'ün generallerinden Bedreddin Demirel, "1979 Temmuz'unda da müdahaleyi gerektiren sebepler vardı ve müdahale kararı da vardı, ama biz biraz daha olgunlaşsın, itiraz edilsin diye o zaman müdahaleyi yapmadık."²⁴ şeklinde bir itirafta bulunurken, 12 Eylül'de şapkasını alıp giden zamanın başbakanı Süleyman Demirel, şu meş-

hur soruyu soruyordu: "Devlet'in yasal ve diğer imkanları tamamiyle birbirinin aynı iken, 13 Eylül günü durdurulan kan, 11 Eylül günü niçin akıyordu? Niçin?"²⁵ Sayın Demirel'in bu sorusunu müteselsilen önceki ve sonraki darbeler için de sorabiliriz.

Evet, seçim ile işbaşına gelmiş hükümetleri, anarşi, terör, kriz veya "irtica"yı bahane ederek modern ve post-modern yöntemlerle alaşağı etmenin arkasında başka neden aramalıyız.

Darbeler'de Dış Etkenler

Osmanlı'nın son yüzyılından bu yana "Düvel-i Muazzama" arasındaki kuvvet dengelerinin değişmesine paralel olarak bizdeki siyasal iktidarların da ani ve beklenmedik değişikliklere uğradığı malumdur. I. Dünya savaşı öncesinde yıldızı parlayan Alman sivil asker elitlerin Alman yenilgisiyle beraber tasfiye olmaları ne kadar tabii ise, iki cihan savaşından da galip çıkan Amerikan-İngiliz ekseninin Türkiye'de kendilerine yakın gördükleri yönetici elitlerle birlikte iş tutmaları o kadar tabiidir. Dolayısıyla önemli iktidar değişimlerine yol açan darbelerin yerli güç odaklarımızla birlikte iş tutan süper güçlerle yakından ilişkili olduğu yadsınmaz bir gerçektir.

Gerek 27 Mayıs 1960, gerek 12 Mart 1971, gerekse 12 Eylül 1980 askeri müdahalelerinde ABD ve CIA etkisi açıktır.

27 Mayıs ihtilali ABD'yi hiç tedirgin etmemiş, bilakis Amerikan yönetimi bu değişikliği memnuniyetle karşılamıştır. Geçtiğimiz yıllarda Hürriyet gazetesinde (27.5.1990) yayınlanan ABD Dışişleri Bakanlığı gizli

raporlarına göre, 27 Mayıs'ın lideri Madanoğlu "sağlam ve güvenilir bir Amerikancı", Milli Birlik Komitesi üyelerinin çoğunluğu da "Amerikan yanlısı"dır. Zaten, ihtilalin gerçekleştiği radyodan duyurulurken, yeni yönetimin "NATO'ya, CENTO'ya ve diğer antlaşmalara bağlı kalacağı" özellikle vurgulanmıştır. Dahası, 27 Mayıs sonrasında ABD ile ilişkiler iyice sıkışmış; Amerikan Barış Gönüllüleri Türkiye'ye akin etmişlerdir. Okullarda ise, Amerikan sülto, tereyağı ve bisküvileri ikram edilmeye başlanmıştır.²⁶ Buna rağmen, darbeyi alkışlayanların, Menderes hükümetini "memleketi Amerika'ya satmak"la suçlamaları komik bir çelişki olarak tarihin hafızasına kaydedilecektir.

12 Mart müdahalesi, çok açık bir ABD/CIA operasyonu idi. İhtilal öncesinde Türk hükümetleriyle ABD arasında önemli sorunlar yaşanmıştı: Türkiye'nin islam ülkeleriyle yakınlaşması, Rusya'ya gözlemleyen U-2 casus uçaklarına izin verilmemesi, Anadolu'da haşhaş ekiminin yasaklanmaması vs... 12 Mart'tan önce uzun yıllar Dışişleri Bakanlığı yapmış bulunan ihsan Sabri Çağlayangil, 12 Mart'la ABD arasındaki ilişki sorulduğunda şunları söylemişti: "Amerikalıların bizden gayri memnun olduklarını arzetmiştim. Sebepler belli: Afyon, muayyen siyasetler, U-2..."²⁷ Öte yandan, içerde hızla tırmanan anarşi de bir CIA tertibiydi. Dönemin CIA Başkanı Helms, daha sonraları şu itirafta bulunacaktır: "Evet, 12 Mart'ı hazırlayan oluşumları, biz ajanlarımız aracılığıyla düzenledik..."²⁸ İhtilal'in işbaşına getirdiği Nihat Erim Hükümeti'nin

ilk icraat olarak haşhaş ekimini yasaklaması doğrusu manidardır.

1974'te kurulan CHP-MSP koalisyonu, haşhaş ekimine izin verdiğinde The Times, "haşhaş ekimine ilişkin kararı, Türk hükümetine çok pahalıya mal olabilir" yorumunu yapacaktı.²⁹ 12 Eylül'e kapı aralayan faktörlerden biri yine haşhaş bir diğeri de Türkiye'nin ABD'ye rağmen Kıbrıs'a müdahalesi olacaktır.

12 Eylül darbesinde de elbette ABD vardı: O sıralar Amerikan yönetimi Türkiye'de iran tipi bir devrimin gerçekleşmesi halinde bölgeden tümüyle silineceğinden korkuyordu. 12 Mart ve 12 Eylül darbelerine muhatap olan zamanın Başbakanı Demirel, 9 Ağustos 1987 tarihli Güneş gazetesinde, her iki darbede de ABD'nin var olduğunu açıkça ifade etmiş, "U-2 uçaklarının yasaklanması, üslerin denetim altına alınması ve Türk-Sovyet ticari ilişkilerinin geliştirilmesinin ABD'yi rahatsız ettiğini" söylemiştir. Yine Demirel'e göre, 12 Eylül öncesinde "ABD Türkiye'nin İran'a dönebileceğinden korkmuştur."

12 Eylül akşamı ABD Dışişleri Bakanı Muskie, Washington'daki Kennedy Center'da "Damdaki Kemancı" müzikalini seyretmekte olan Başkan Carter'ı acil olarak arar ve kendisine şu bilgiyi verir:

"Mr. President, Türk ordusunun komuta beyeti Ankara'da yönetime el koydu. Herhangi bir kaygıya gerek yok. Kimlerin müdahale etmesi gerekiyorsa, onlar müdahale etti."³⁰

28 Şubat sürecinde aynı güçlerin ne düzeyde etkin olduğunu öğrenmek için, herhalde biraz daha zamanın geçmesini beklemek gerekiyor. Ancak, "28 Şubat"

sürecinin, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte NATO'da konsept (stratejik anlayış ve kavram) değişikliğine gidilmesiyle doğrudan ilişkili olduğu söylenebilir.

Bilindiği gibi, II. Dünya Savaşı sonrasında Doğu ve Batı blokları arasında yaşanan Soğuk Savaş döneminde NATO'nun 1. numaralı düşmanı "Komünist saldırganlık"tı. 1990'da Sovyet imparatorluğu'nun dağılmasıyla birlikte "Komünizm tehdidi" de sona ermişti. Varlığı ve anlamı tartışılmaya başlanan NATO, 1991'de "yeni Konsept"ini belirleyerek yeni "global tehlike"lere karşı, daha güçlü ve daha müdahil bir örgüte evrilmişti. 1999'da daha da genişletilip bazı detayları vurgulanan bu Yeni Konsept'e göre; NATO'nun karşı karşıya bulunduğu tehdit, artık "Kızıl" renkli değil "Yeşil" renkli idi. Buna göre NATO/Global Dünya artık, "terörizm", "aşırı milliyetçilik", "köktendincilik" gibi daha sinsi, geniş cepheli ve çok yönlü (bkz. NATO 1991 ve 1999 Konsepti, madde 7 ve 8, Umrar-Ek, Ağustos 1999, sayı: 60) tehlikelerle karşı karşıya idi ve bunların içinde en tehlikelisi de islam Fundamentalizmi/köktendinciliği idi. Artık yeni soğuk savaş, "Batı medeniyeti" ile "islam" arasında yaşanacaktı. Nitekim NATO Genel Sekreteri Willy Claes, 1995 Şubat'ında "islam köktendinciliği"nin Komünizm'den daha tehlikeli olduğunu açıkça ilan ediyor, ilk etapta bu tehdidi ense kökünde hissedilen Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkeleri (Mısır, Fas, Tunus, İsrail vs.) ile işbirliği projelerini hayata geçiriyordu. Yine aynı tarihlerde (Şubat 1995) Türkiye'deki "Yeşil tehlike"ye dikkat çeken Claes,

"Türkiye'nin fundamentalistlerin eline geçmemesi için, desteklenmesi gerektiğini" söylüyordu. (Y. Şafak, 8.2.1995)

1995'te yapılan seçimlerde RP'nin 1. Parti olması ve 1996'da da Refahiyet koalisyonunun kurulması ile Türkiye'de "Köktendinciliğe Karşı Savaş" tamamlanmış yükselmesi bir oldu. Ardından NATO'daki Konsept değişikliğine paralel olarak Türkiye'de de Milli Askeri Stratejik Konsept'in (MASK) değişikliğine tanık olundu. Burakın Komünizm tehlikesini, Türkiye'nin bir numaralı başbelası PKK bile ikinci planda kalırken "irtica" yani "islam köktendinciliği", "birinci tehdit" ya da "öncelikli tehdit" düzeyine yükseltildi. (Kasım 1997) "irtica'ya karşı stratejik savaş" ilan edildi. "irtica" yaftası yapıştırılarak Kur'an Kurslarına, imam Hatip okullarına, üniversitelerdeki başörtülü öğrencilere, hatta islami duyarlılığa sahip tüm kurum ve kuruluşlara karşı adeta süre avına başlandı.

Doğrusu Soğuk Savaş döneminde %99.9'u müslüman bir ülkede komünizmin "umacı" haline getirilerek "her görüldüğü yerde ezilmesi" bir ölçüde anlaşılabilir bir strateji idi; ama aynı ülkede sanal bir "irtica" fobisi üretmek halkın kahir ekseriyetinin dini değerlerine karşı "yeni soğuk savaş" sürecinin başlatılması, akıl kârı olmadığı gibi başarı şansı da kesinlikle imkansız olan bir girişimdir.

Sonuç

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e ordu-politika ilişkilerinin bu kısa tahlilinden geleceğe dönük olarak çıkarılabilecek ders şudur: Aslı

görevi "vatan savunması" olan ve bütün enerjisini bu alana tek-sif etmesi gereken silahlı kuvvetlerin iç politika labirentlerine müdahil olma girişimleri, tarihin hiç bir döneminde hem ülke için, hem de ordu için olumlu sonuçlar doğurmamıştır. itihatçı darbeler serisinin faturasını, Balkan Savaşlarında ve nihayet I. Cihan Harbinde imparatorluğu feda ederek ödedik. 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül ihtilallerinin aktörleri hayırla yâd edilmiyor, bilakis tak-bih ediliyorlar. 28 Şubat süreci-nin bitip bitmediğinin en çok tartışıldığı 1999 yılı ise, Türkiye'nin son elli yılında ekonomik açıdan en fazla gerilediği yıl oldu: Memleketi "gericiler"den kurtar-manın (!) bedeli %6.4 "gerileme"!

Öyle görülüyor ki, "mili-ter demokrasi"den "sivil demokrasi"ye geçmeden ve "güçlü olan haklıdır" anlayışının yerine "haklı olan güçlüdür" ilkesini yerleştirmeden modern/post-modern darbe süreçleriyle ülkenin güçlenmesi ve gelişmesi mümkün değildir.

Dipnotlar

- 1-2- Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, *Ordu ve Politika*, Bedir yay., ist/ 1968, s. 7-9. Ayrıca bkz. Erol Toy, *Ordu ve Politika*, Mozaik Basım ve Yay., ist/1989, s. 68-70
- 3- Erol Toy, a.g.e s. 109-115.
- 4- Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kırıatlı, T.T.K. yay., Ank/1970, s. 389.
- 5- N.N. Tepedelenlioğlu, a.g.e., s. 153.
- 6- Yılmaz Öztuna- Ayvaz Gökdemir, *Türkiye'de Askeri Müdahaleler*, Tercüman yay., ist/1987, s. 24.
- 7- İsmet-Bosnağ, *Sultan Abdülhamit'in Hatıra Defteri*, Pinar yay., ist/1986, s. 103-104.
- 8- F. Hüseyin Tokin *Türk Tarihinde Siyasal Partiler*, Elif yay., ist/1963, s. 38.

- 9- Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi (1945-1971)* Bilgi Yay. ist/1976, s. 69-71.
- 10- Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Anılar*, Milliyet yay., ist/1977, s. 417.
- 11- Ali Fuat Başgil, *27 Mayıs ihtilali ve Sebepleri*, çev. M. Ali Sebük, i. Hakkı Akın, Çeltüt mat., ist/ 1966, s. 155-156
- 12- Y. Öztuna, A. Gökdemir, a.g.e., s. 103.
- 13- Dündar Seyhan, *Gölgedeki Adam*, Hürdağıtım, ist/1966, s. 63.
- 14- Şevket Süreyya Aydemir, *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs ihtilali*, Remzi Kit., ist/1976 s. 295.
- 15- Y. Öztuna, A. Gökdemir, a.g.e., s. 42.
- 16- Burhan Borzgeyik, *İhtilal Fervacıları*, Emre Yay., ist/1996, s. 10-17.
- 17- Bkz. Muharrem Balcı, *MGK ve Demokrasi*, Yöneliş Yay. ist/1997; MGK'nın 1961 Anayasası'na göre kuruluşu, 1982 Anayasası'na göre yetkilerinin artırılışı, MGK kararlarının sivil siyaset üzerindeki yaptırım gücü vb. konular için kitabın okunmasında fayda var.
- 18- Şevket Süreyya Aydemir, a.g.e., s. 249-320, 351-382.
- 19- Şükrü Karatepe, *Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme*, iz yay., ist/1993, sh. 237.
- 20- Geçiş Sürecinde Türkiye, Cem Eroğul, *Çok Partili Düzenin Kuruluşu*, s. 140-142.
- 21- M. Ali Birand, *12 Eylül*, Karacan yay., ist/ 1986, s. 13.
- 22- Y. Öztuna- A. Gökdemir, a.g.e., s. 183.
- 23- *Aksiyon*, 172. sayı, 1998 s. 31.
- 24- "12 Eylül'e 5 kala, 5 gece", 14 Ağustos 1989, *Milliyet*.
- 25- Süleyman Demirel, "Demirel'den Evren'in Anılarına Yanıt", 24 Kasım 1990, *Milliyet*.
- 26- Abdurrahman Dilipak, *İhtilaller Dönemi*, Beyan y., ist/ 1991, s. 129.
- 27- İsmail Cem, *Tarih Açısından 12 Mart*, Cem y., ist/ 1977, s. 52.
- 28- İsmail Cem, a.g.e., s. 72.
- 29- Abdurrahman Dilipak, a.g.e., s. 204-205.
- 30- Mehmet Ali Birand, a.g.e., s. 34-35.